

УДК 890.1

Дзядевич Т. М.

**ІДЕОЛОГЕМА МЕСІАНСТВА В "КНИЗІ
ПОЛЬСЬКОГО НАРОДУ І ПОЛЬСЬКОГО ПІЛІГРИМСТВА"
АДАМА МІЦКЕВИЧА, "КНИГАХ БУТТЯ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ" МИКОЛИ КОСТОМАРОВА
І ЦИКЛІ "ТРИ ЛІТА" ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

У статті "Ідеологема месіанства у "Книзі польського народу і польського пільгрімства" Адама Міцкевича, "Книгах буття українського народу" Миколи Костомарова і циклі "Три літа" Тараса Шевченка" авторка застосовує компаративістичний підхід до аналізу проблеми генетичної спорідненості текстів. Ідея месіанства проходить наскрізною ниткою через твори польського та українських авторів, як невід'ємна риса історії слов'янства загалом та естетики романтизму зокрема.

До проблеми генетичної спорідненості "Книг буття українського народу" (кінець 1840) Миколи Костомарова та "Книги польського народу і польського пільгрімства" (1832) Адама Міцкевича зверталися неодноразово. Причому, перший компаративний аналіз цих текстів був зроблений міністром

народної освіти графом С. С. Уваровим під час розслідування справи "Кирило-Мефодіївського братства", а також графом О. Ф. Орловим, який очолював комісію по розслідуванню справи братчиків. Ряд українських авторів (П. Зайцев, В. Семевський, М. Зеров) у різні часи зверталися до порівняння текстів, увага концентрувалася не так на ідейному аналізі текстів, як на порівнянні "збігів" і розбіжностей.

Зеров не безпідставно зауважував: "Думки та ідеї братства, а головне, його ентузіазм, "апостольство любови к ближньому", знайшли собі відгомін у Шевченковій творчості... Шевченко був голосом тієї самої пори, переживав ті самі настрої" [3,145]. Також можна згадати статті Дмитра Чижевського [7] і Петра Одарченка [6], в яких аналізується вплив Міцкевича на українську літературу.

Метою нашого аналізу є не лише дослідити ці вагомні явища суспільної думки першої половини XIX століття з точки зору виявлення в текстах ідеологеми месіанства, а й вписати їх у суспільний дискурс того часу. Вважаємо за необхідне одразу зазначити, що в даній роботі ми не торкаємося текстологічних проблем. У назві тексту Костомарова ми орієнтуємось на рукопис автора, в якому зазначено "книги", а не "книга", як у списку, знайденому у Пантелеймона Куліша. В сучасній науці ця текстологічна проблема ще не розв'язана. Тексти Шевченка подаємо за списком "Три літа", надрукованому у збірнику матеріалів "Кирило-Мефодіївського братства". Остаточна проблема шевченківських текстів не розв'язана. Це пов'язано з постійним авторським саморедкуванням, та оскільки нас цікавить відтворення епохи, то вважаємо за необхідне посилатися на тексти, створені саме в період "трьох літ".

Слід також зазначити, що матеріали "Кирило-Мефодіївського братства" ще чекають на свого неупередженого коментатора. З певних політичних причин діяльність братства інтерпретувалася досить односторонньо, з позицій революційно-демократичного поступу, зображувалася як перший крок українського народу до соціалістичної революції. Саме такий акцент є домінуючим у монографії Г. Я. Сергієнка "Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство" (1983). Повністю всі матеріали, що стосуються діяльності організації, а також перебіг слідчої справи були опубліковані лише 1990 року. У нашому дослідженні ми опираємось на матеріали саме цього видання.

Хоч участь Тараса Шевченка в діяльності організації згадувалася майже завжди — детального аналізу не було, і це пояснюється тим, що як у Шевченковій творчості цього періоду, так і в діяльності братчиків в основних документах була відкрито виражена Ідеологема месіанства українського народу.

Месіанство ми розуміємо як концепцію особливого призначення (місії) народу, який мислить

себе послідовником Христа — месії та йде шляхом страждання і спокутування гріхів для того, щоб спасти світ і привести інші народи до Воскресіння.

Серед основних концептів месіанства можна виділити:

1. Вплив і символіка Старого Заповіту, звернення до образу єврейства як богообраного народу. Особливо наявні у тексті Міцкевича.

2. Ідеалізація минулого народу і віра в реальність відродження Золотої доби — найяскравіше відображена у тексті Костомарова.

3. Використання християнської символіки. Не ортодоксальне християнство, а власний духовний пошук. Богоборство і богоствердження — найхарактерніші для Шевченка.

Разом з тим, всі три концепти певною мірою присутні в кожному зі згаданих текстів. Слід зауважити, що в даному разі цикл "Три літа" розглядається як цілісний метатекст.

На нашу думку, надзвичайно продуктивним є зауваження Анатолія Виноградова про те, що серед різноманітних течій релігійних і політичних, можливо, найповніше ідею месіанства розкривають вільні каменярі Польщі, тобто масони [1].

1832 року в Парижі вперше побачила світ "Книга польського народу і польського пілігримства". Протягом вісімнадцяти місяців вона була перевидана вісім разів, перекладена французькою мовою. Книга дала поштовх для роздумів не лише багаточисельній польській еміграції, а й привернула увагу всієї Європи. Варто зауважити, що російськомовний переклад тексту вийшов друком лише 1917 року, а українського повного академічного перекладу немає й досі. "Книга польського народу" створювалася Міцкевичем одночасно з такими шедеврами як "Пан Тадеуш" і її частина "Дзядів". Це був час переосмислення поразки повстання 1830 року, пошук нових шляхів польським народом, а також період авторського спокутування провини перед своїм народом і батьківщиною. Міцкевич тяжко переживав той факт, що у вирішальний для батьківщини момент він не був разом з народом, не брав участі у повстанні. Але разом з тим, можна погодитися з Григорієм Грабовичем щодо поета, почуття провини перед російськими друзями, які любили Міцкевича і високо поцінували його поезію [2, 54].

Наприкінці 1840 років Микола Костомаров пише "Книги буття українського народу", що разом із "Статутом Слов'янського братства СВ. Кирила та Мефодія" стали важливим теоретичним, ідеологічним документом громади. Якщо твір Міцкевича, написаний після поразки повстання, то "Книги буття українського народу" мають, так би мовити, більш прагматичний характер, є планом до дії. Як зазначав Микола Зеров, "Міцкевичу властивий містицизм, сподівання чуда, його "Книга" — розпачливий псалом, тоді як твір Костомарова скоріше —

"бойовий політичний маніфест" (хоч і не цілком позбавлений релігійно-містичної форми)" [3,140].

Близькими до діяльності масонських лож були університетські гуртки філолатів і філаретів. У 1818 році Міцкевич керував відділом "літератури і гуманітарних наук" гуртка філолатів. Виноградов зазначає: "Глибоке вивчення рідного краю, незатьмарене ніякими сумнівами прагнення до відродження батьківщини і самобутньої культури — все це окриляло і надихало філолатів" [1,23].

Серед найважливіших впливів ідеології вільних каменярів у тексті Міцкевича нам бачиться звернення до образу єврейського народу — народу пілігрима, позбавленого власної землі. Міцкевич проводить паралель між єврейським і польським народами: "В пілігримстві вашому по чужій землі, ви як народ Божий в пустелі" [5,71]. Текст відображає віру у відродження народу, який повстане із мертвих. У творі використана біблійна символіка, структура Святого письма, а також притчевість, метафоричність, запозичення образної системи. Міцкевич пише: "Не помер Польський Народ: тіло його лежить у домовині, і душа його покинула, вона пішла від життя загального в край, де чекають на спокуту, вона увійшла в домашнє життя народів, які несуть ярмо неволі в своєму краї і поза своєю країною, вона пішла, щоб бачити їхні страждання. І на третій день душа повернеться в тіло своє, і Народ повстане із мертвих, і всі народи Європи виведе з неволі" [5, 23].

Це перегукується зі словами Костомарова у "Книгах буття українського народу": "Лежить у могилі Україна, та не мертва, бо уже приходить голос і пробудить" [4,1, 258].

У Шевченка читаємо:

*Церков-домовина
Розвалиться... і з-під неї
Встане Україна
!розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти*

[4,11,255].

Братство Кирила та Мефодія було створене практично при університеті СВ. Володимира у Києві. Слід також згадати той факт, що Київ відіграв неабияку роль у діяльності як декабристів, так і польських змовників. Саме в Києві під час щорічних контрактів відбувалися таємні засідання, і саме в київській фортеці були ув'язнені учасники польського повстання. Ці факти не могли не впливати на організаторів Слов'янського братства. Не випадково головним слідчим у справі братчиків був призначений "досвідчений" граф Орлов, який у 1825 році брав участь у придушенні повстання декабристів, тобто орієнтувався у матеріалі.

Слід зауважити, що, на відміну од "Пілігримки" Міцкевича, на глибинну структуру як "Закону Божого", так і в цілому на діяльність "Слов'янського союзу" мало вплив не лише масонство, а передусім слов'янофілство. Хоча зовнішня атрибутика була явно запозичена у союзу вільних каменярів. Це і таємна присяга, яка давалася вночі на території Софійського монастиря, обручка з зображенням СВ. Кирила та Мефодія, символічна ікона і т. п.

Про духовну і генетичну спорідненість суспільних рухів, про атмосферу часу писав перший дослідник "Кирило-Мефодіївського братства" граф О. Ф. Орлов у своїй доповідній записці Миколі І "Про слов'янофілів": "Проведення справи про Слов'янське братство СВ. Кирила і Мефодія показало, що ідеї про відновлення в кожній землі народності, мови, власної літератури, про поліпшення стану людей і об'єднання всіх слов'янських племен в одне ціле не належать одним особам, які проходять по справі Слов'янського братства. Заняття вчених подібними ідеями в наш час зробилось ніби необхідністю" [4, III, 306]. І далі Орлов зауважує: "Начало слов'янського напрямку криється в пристрасті нашого віку відшукувати і підтримувати старожитності, відновлювати народність у звичаях і в літературі..." [4, III, 306]. Найцікавіше те, що першим, хто зазначив спорідненість українського руху з польським був саме Орлов.

Альбом "Три літа" об'єднує твори, написані Шевченком в 1843—1845 роках під враженням першої та другої подорожей на Україну. Поет не був на Батьківщині чотирнадцять років. Він повернувся визнаним художником, автором "Кобзаря", можна сказати, що саме в цей час почав творитися образ Пророка, провідника нації. У цей період поет зближується з Костомаровим, Кулішем та іншими членами Кирило-Мефодіївського братства. Він переймається спільними інтересами братства, тим більше, що вони цілком суголосні його власним почуттям, а братчики в свою чергу бачать у Шевченкові живе втілення власних мрій і почувань.

На нашу думку, цикл шевченкових поезій "Три літа" генетичне більш споріднений з текстом Міцкевича, ніж з текстом Костомарова. Слід згадати, що Шевченко перебував у Вільно в той час, коли польський рух набув особливої активності, і мав змогу спостерігати за подіями, знайомитися з документами безпосередньо.

Можемо згадати спільні мотиви з "Книги буття польського народу" і III частини "Дзядів", особливо стосовно зображення Російської імперії та образу Петербурга. У "Книгах буття" Міцкевич пише: "...І вся земля стала невольницею; і не було ніколи подібного рабства у світі ні раніше, ні пізніше, крім рабства в Росії наших днів" [5,10]. У Шевченка образ російського рабства виникає неодноразово, на-

приклад у поемі "Кавказ", і боротьба одного народу проєктується на боротьбу з рабством взагалі.

Особливу роль у всіх трьох текстах відіграє історія. Історія всесвітня й історія слов'янства. Героїчне минуле є, сказати б, передумовою для особливої місії в майбутньому, але разом з тим у кожного автора власний акцент на історії. Костомарову властиве чи не найбільше замилування минулим: "...козацтво піднялось, а за ним весь народ — вибили і прогнали панів, і стала Україна, земля козацька, єсть то вольне, бо всі були вільні та рівні" [4, II, 256].

Натомість Шевченко більш критично ставиться і до історії, і до слов'янофільства.

*Кров'ю вона умивалась,
А спала на купах,
На козацьких вольних трупах,
Окрадених трупах!
Подивіться лишень добре,
Прочитайте знову
Тую славу. Та читайте
Од слова до слова,
Не минайте ані титли,
Ніже тії коми —
Все розберіть...*

[4, II, 256].

Але разом з таким критичним ставленням до сучасників і до історії в текстах Шевченка цього періоду прослідковується абсолютна впевненість у майбутній волі і в місії українського народу. І ці тенденції наявні вже у перших творах циклу:

*Чигирине, Чигирине,
Мій друже єдиний,
Прослав еси степи, ліси
І всю Україну.
Спи ж, повитий жидовою,
Поки сонце встане,
Поки тії недолітки
Підростуть, гетьмани.*

*Може, верну знову
Мою правду безталанну,
Моє тихе слово...*

[4,11,201].

У поемі "Кавказ" автор наголошує: "Встане правда! Встане воля!".

В циклі "Три літа" поет неодноразово звертається до Святого Письма. Епіграфом до рукописного альбому служить цитата 5-го плачу пророка Єремії, що відразу налаштовує читача на певний лад, наштовхує на проведення паралелей. І тут вже автор заявляє про свою особливу місію та особливу місію власного слова. Автор неодноразово звертається до цитування Біблії, це й епіграфи до найконцептуальніших творів ("Сон", "Кавказ", "І мертвим, і живим...", "Великий льох", "Єретик", "Осика"). І те, що цитування не завжди є прямим і допускається певна варіативність тексту, демонструє авторське ставлення не лише до самого принципу канонічності, а й ставлення до себе самого. Адже потрібна певна сміливість для самодозволу, для такого кроку. Важливе місце посідають переспіви Давидових псалмів. Тут особливого звучання набуває мотив Воскресіння.

*/ не встануть з праведними
Злії з домовини.
Діла добрих обновляться,
Діла злих загинуть.*

[4, II, 277].

Вважаємо за необхідне підкреслити, що шевченкове самовідчуття як Пророка має витоки в баченні провіденційної місії українського народу, ототожненні себе з власним народом, а вже потім виокремлення себе як речника народу.

*Спаси мене, помолюся
І вспою знову
Твої блага чистим серцем,
Псалмом тихим, новим.*

[4,11,278].

Усі ці тенденції почали простежуватися саме в циклі "Три літа" і знайшли своє подальше втілення в ліриці наступних періодів. Звідси така жорстка самоцензура і копітка робота над власним образом.

І насамкінець слід зауважити, що аналізовані тексти повністю вписуються в романтичну естетику, є яскравими прикладами романтичного світобачення і духовних пошуків свого часу.

1. *Виноградовъ А. К.* Замѣтки историческія и литературный, касающіяся месіанизма Мицкевича какъ автора Книгъ народа польскаго и польскаго пилигримства.— Москва, 1917.
2. *Грабович Г.* Шевченко, якого не знаємо.— К.: Критика, 2000.
3. *Зеров М.* Книги буття українського народу. Твори в двох томах.—К.: Дніпро, 1990.

4. Кирило-Мефодіївське братство. У трьох томах.— К.: Дніпро, 1990.
5. *Мицкевич А.* Книги народа польскаго и польскаго пилигримства.—М. 1917.
6. *Одарченко П.* Видатні українські діячі.— К., Смолоскип, 1999.
7. *Cizevsky D.* Mickiewicz and Ukrainian literature.— Los-Angeles, 1956.

Tetyana Dziadevych

**THE MESSIANIC IDEOLOGY IN "THE BOOK
OF POLISH PEOPLE AND POLISH PILGRIMAGE"
BY ADAM MICKIEWICZ, "BOOKS OF UKRAINIAN PEOPLE
EXISTENCE" BY MYKOLA KOSTOMAROV, AND "THE
THREE YEARS" CYCLE BY TARAS SHEVCHENKO**

In the article "The Messianic Ideology in "The Book of Polish People and Polish Pilgrimage" by Adam Mickiewicz, "Books of Ukrainian People Existence" by Mykola Kostomarov, and "The Three Years" cycle by Taras Shevchenko" the author recruits the comparative methodology to analyze the problem of genetic relationship of these texts. The messianic idea is considered to be the core of the texts of the Polish and the Ukrainian authors as the essential trait of Slavic history in general and romantic aesthetics in particular.